

Niet-broedvogels in het Hunzedal en in de Noord-Drentse veenkoloniën

Rens Penninx

Het noordelijke Hunzedal met aangrenzende veenkoloniën is een belangrijk overwinteringsgebied voor Knobbelswaan, Kleine Zwaan, Toendra- en Taigarietgans en Kolgans. De meeste van deze soorten vertonen een stijgende tendens in vergelijking met de jaren 70 en 80 (synchroon aan het landelijke beeld). Voor roofvogels is het een aantrekkelijk foerageergebied. De (komende) veranderingen in grondgebruik zullen voor de meeste soorten gunstig uitpakken, tenzij de huidige status is gebaseerd op afhankelijkheid van het vigerende landbouwsysteem.

Al eerder schreef ik een artikel over het voorkomen van broedvogels in een deel van het Hunzedal in NO-Drenthe (Penninx 1996). Ik kon laten zien dat er plaatselijk een rijke schakering aan broedvogels aanwezig is. De potenties voor uitbreiding van die rijkdom zijn groot als de plannen om het Hunzedal te herscheppen in een meer natuurlijke situatie worden uitgevoerd.

Hoe zit dat met de niet-broedvogels? Welke vind je er nu, welke mogelijk straks? Op basis van vier jaren waarnemingen en aanvullingen uit andere bronnen wil ik aangeven dat het Hunzedal en de aangrenzende veenkoloniën ook voor niet-broedvogels een aantrekkelijk gebied zijn. Wat er nu zit, kan een voorschot zijn op wat er komt. De nadruk in dit artikel ligt op de ganzen en zwanen.

Gebiedsbeschrijving

De gegevens werden verzameld in een gebied rond de middenloop van de Hunze en de aansluitende Drentse veenkoloniën (Figuur 1). De oppervlakte bedraagt ongeveer 9000 ha. De begrenzing wordt in het zuidwesten gevormd door de Hondsrug, in het noordwesten door de weg Zuidlaren/De Groeve/Kiel-Windeweer, in het noordoosten door de provinciegrens met Groningen (Semslinie) en in het zuidoosten door de weg Gasselte-Stadskanaal. Het veenkoloniale gebied in het zuidoosten rond Gasselterboerveenschemond valt hier buiten.

Dit deel van Drenthe wordt gekenmerkt door openheid en rust. Grootschalige akkerbouw komt voor op de veenkoloniale dalgronden, gemengd akkerbouw en veeteelt in het Hunzedal. Het gebied dat in dit artikel 'Hunzedal' wordt genoemd, ligt tussen de Hondsrug en de onderling met elkaar verbonden randveenontginningsdorpen (van Zuidlaarderveen tot Gasselternijveen) op een langgerekte zandrug ten oosten van de Hunze. De grens met de Hondsrug kent een scherp reliëf (grofweg ± 10 meter hoogteverschil over ± 100 meter) en is op veel plaatsen aangekleed met houtwallen, bosschages en bossen.

Het Hunzedal is bijna in zijn geheel in de jaren zestig en zeventig door ruilverkaveling heringericht. In het algemeen geldt: hoe dicht bij de Hunze, hoe meer grasland. En ook: hoe meer water in de diverse soorten waterlopen en op de landerijen. De Hunze zelf is een genormaliseerde beek die in noordwestelijke richting naar het Zuidlaardermeer stroomt. In het zuiden van het gebied is hij 8 m breed, in het noorden 15 m. De afwatering in het gebied gebeurt via een stelsel van sloten en brede waterschapsleidingen die ook naar het Zuidlaardermeer lopen.

De onderbrekingen van de open ruimte worden gevormd door schaarse oude houtwallen evenwijdig aan en dwars op de Hondsrug, een enkel ouder wilgenbroek- of eikenbosje, nogal

wat vrij jonge ruilverkavelingsbosjes en 'populierenakkers', hoogspanningsleidingen, enkele aardgaslocaties, enkele verspreid staande boerderijen en woningen en een tiental randveenontginningsdorpen met laanbeplantingen van o.a. essen en eiken.

Dit landschap wordt in het algemeen niet aantrekkelijk gevonden. Maar, en dat geldt zeker voor het Hunzedal tussen de Hondsrug en de randveenontginningsdorpen, daar zijn veel vogels en sommige mensen het geheel niet mee eens.

Min of meer centraal in het gebied liggen 'De Duunsche Landen'. Dit is een ongeveer 80 ha groot, landschappelijk zeer gevarieerd gebied. Het bestaat deels uit een rivierduin-reservaat van Staatsbosbeheer en het sinds 1994 in gebruik genomen vochtig waterwin- annex natuurbouwgebied van de Waterleiding Maatschappij Drenthe (WMD). Uitgebreide beschrijvingen van dit centrale natuurgebied zijn te vinden in mijn hierboven aangehaalde artikel en in een natuurwandeling/brochure van IVN Zuidlaren (Penninx & Vos 1997).

Werkwijze

De gegevens zijn gebaseerd op losse waarnemingen tijdens veelvuldige aanwezigheid in het gebied. Hierbij zijn ook waarnemingen van de Jeugdvogelwerkgroep Zuidlaren, VWG De Koperwiek uit Assen, Albert Bartelds, Trinet Hansen en Herman Grooters uit Annen inbegrepen. Het gaat om honderden velduren. Vanaf november 1994 werd tevens meegedaan aan de landelijke ganzen- en zwanentellingen, met telkens een keer per maand van oktober tot en met maart een telling (3x vier uur telwerk per weekend). Deze tellingen vonden grotendeels per auto en te voet plaats. Ze besloegen het gehele onderzoeksgebied. Een extra inspanning van 5-8 uur werd geleverd tijdens de deelname aan de internationale januari-telling (vanaf 1995) in atlasblok 12-36; in 1998 werden daar nog stroken van enkele km langs de Hunze aan toegevoegd.

Vanaf januari 1995 werd deelgenomen aan de door de WAD georganiseerde januari-telling van alle soorten. Hierbij hebben de atlasblokken 12-36 en 12-37 centraal gestaan. Per januarimaand werd daar ongeveer 75 uur aan besteed. In 1995 werd bovendien 10 uur veldwerk besteed aan het regenwulpenonderzoek van de WAD, wederom in twee atlasblokken. Nog eens 10 uur werd besteed aan onderzoeken naar specifieke soorten, zoals georganiseerd door de WAD.

De gegevens van een PTT-route kwamen goed van pas. Deze route wordt sinds 1990 gelopen door Albert Bartelds en betreft de Breevenen, de Duunsche Landen en het Annermoeras.

De nadruk lag op het opsporen van ganzen, zwanen en andere watervogels. En passant kwamen andere soorten in beeld, vooral roofvogels, steltlopers en zangvogels van de open vlakte. In 'De Duunsche Landen' concentreerden de waarnemingen zich op de kleinere niet-broedvogels van bosschages, houtwallen en kruidenrijke weilanden.

Bij alle tellingen werd gebruik gemaakt van de auto en werden daarnaast gedeelten te voet afgelopen. Verrekijker en telescoop waren de hulpmiddelen.

Resultaten

Hieronder wordt een overzicht gegeven van het voorkomen en de aantallen van de belangrijkste soorten trekvogels en wintergasten in het onderzoeksgebied. De selectie van vogelsoorten is gemaakt op basis van aantallen, zeldzaamheid en het karakteristiek zijn voor deze streek.

In het noordwestelijke Hunzedal en de aangrenzende Drentse veenkoloniën werden in 1994-98 65 niet-broedende vogelsoorten waargenomen; inclusief de broedvogels gaat het om 115 soorten.

Aalscholver *Phalacrocorax carbo*

Aalscholvers werden het hele jaar in het Hunzedal gezien, maar nooit in grote aantallen. De laatste jaren zijn ze er wel steeds vaker. In de periode vóór 1990 werden er weinig Aalscholvers waargenomen (Venema 1991). Toentertijd lag het aantal waarnemers lager dan tegenwoordig. Bijna altijd waren de Aalscholvers alleen of in kleine groepjes. De maxima waren 11 (2 februari 1995, overvliegend) en 6 ex. (6 december 1996, pleisterend). Ze vissen op de Hunze en in brede leidingen die voor de ontwatering van het gebied zorgen. Het meest zag ik ze vliegend over de Hunze, van of naar hun dichtstbijzijnde pleister- en slaappleaatsen bij het Friescheveen te Paterswolde (waar eerste broedgevallen in Drenthe in 1998), bij het Zuidlaardermeer en in de Veenhuizerstukken ten oosten van Stadskanaal. De hypothese dat er in de Drentse veenkoloniën een of twee slaappleaatsen van Aalscholvers moeten liggen (Nienhuis 1996), kon binnen het onderzoeksgebied (nog) niet bevestigd worden. Met de toenemende aantallen Aalscholvers, de natuurontwikkeling aan de Hunze en het groeiende aantal bosschages in het Hunzedal/Drentse veenkoloniën bestaat er een redelijke kans dat er hier in de toekomst wel geslapen, gepleisterd en mogelijk ook gebroed gaat worden.

Blauwe Reiger *Ardea cinerea*

Deze soort is altijd aanwezig in het gebied. Meestal solitair, soms met enkele bijeen. De dichtstbijzijnde broedkolonies liggen bij Zuidlaren (44, 33, 37 en 29 paar in 1995-98) en Gieten (34, 19, 10 en 15 paar in 1995-98). Er zijn geen kolonies van Blauwe Reigers in het voor hen aantrekkelijke Hunzedal, wel op de rand van de aangrenzende Hondsrug (cf. de Vries *et al.* 1997, H. Steendam & E. Goutbeek). Onvoldoende nestgelegenheid is wellicht de belangrijkste reden voor het ontbreken als broedvogel in het Hunzedal.

Blauwe Reigers foerageren in het Hunzedal en de veenkoloniën op vissen en kikkers aan waterkanten, zoals van de Hunze, de waterschapsleidingen, veenkoloniale wijken en de vele vrij brede en redelijk schone sloten. Daarnaast zie je ze veel in de weilanden en reservaten jagend op muizen en mollen.

Tenminste van één plaats in het gebied is bekend dat er door Blauwe Reigers geslapen wordt, namelijk in het eikenbosje op de Duunsche Landen. Buiten het broedseizoen verblijven daar 's nachts maximaal 10 exemplaren.

Knobbelzwaan *Cygnus olor*

Hoewel Knobbelzwanen in beperkte mate broedvogels zijn (2-5 paar; van den Brink *et al.* 1996), zijn ze meer de beeldbepalers van het winterse Hunzegebied. Een groot deel van de in Drenthe overwinterende Knobbelzwanen zit in het Hunzegebied en de Drentse veenkoloniën; in 1997/98 tenminste de helft tot viervijfde op ongeveer 100-200 ex. in heel Drenthe. Het onderzoeksgebied was in de laatste vier wintermaanden goed voor ongeveer 15 à 20% daarvan.

In 1994/95-97/98 was een duidelijk verschil zichtbaar tussen de eerste twee en de laatste twee seizoenen, met maxima van resp. 73, 148, 41 en 34 ex. en maximale groepsgroottes van resp. 65, 67, 34 en 22 ex. Strengere winters doen ongetwijfeld hun invloed gelden op de aanwezigheid. Ernstige kou bevordert enige toestroom van elders en waarschijnlijk ook enige wegtrek, en daarnaast veel sterfte. In hevige vorstperiodes werden in het gebied dikwijls dode Knobbelzwanen aangetroffen. In de koude winter van 1996/97 werden bijvoorbeeld in één weekend (16 en 17 maart) 10 dode ex. gevonden.

Knobbelzwanen zijn tot in november als afzonderlijke families in het veld aanwezig. Daarna worden pas grotere groepen gezien. In januari en februari worden de maxima bereikt. Ze bevinden zich vaak in groepen van de eigen soort of houden zich op in gemengde groepen met Kleine Zwanen *Cygnus columbianus bewickii* en soms Wilde Zwanen *Cygnus cygnus*. In de winter zijn het voornamelijk graseters.

Kleine Zwaan *Cygnus columbianus bewickii*

Het Hunzegebied neemt in Drenthe een bijzondere plaats in voor overwinterende Kleine Zwanen, met maxima die ruim boven de 1%, en op piekmomenten tegen de 2%, van de wereldpopulatie van deze soort - ongeveer 29.000 ex. - liggen (Beekman & Laubek 1997).

Voordat de (ganzen en zwanen-) waarnemingen in het Hunzegebied geïntensiveerd werden, bleef hun aanwezigheid onopgemerkt of waren er echt nauwelijks Kleine Zwanen aanwezig. Van Dijk & van Os (1982) melden alleen het Reestdal en het Leekstermeergebied als pleisterplaatsen in de voorgaande decennia. Daar worden ze inmiddels veel minder gezien. In het begin van de jaren negentig waren overwinterende Kleine Zwanen in Drenthe alleen nog in de polders rond het Zuidlaardermeer in behoorlijke aantallen te vinden. Het Hunzedal en de Drentse veenkoloniën staan dan ook niet vermeld in de recente publikatie over pleisterplaatsen van zwanen en ganzen in Nederland van 1985/94 (Koffijberg *et al.* 1997). Wel zijn mijn eerste waarnemingen uit de winter 1994/5 terug te vinden op de verspreidingskaart in de recentste publicatie over het voorkomen van ganzen en zwanen in Nederland in 1990-95 (Koffijberg *et al.* 1998). Het gebied heeft thans op grond van de waargenomen aantallen zeker de status van een belangrijke Nederlandse pleisterplaats. Dat blijkt ook uit het feit dat onderzoekers en ringers van Kleine Zwanen het gebied tegenwoordig naar waarde weten te schatten (T. Haitjema *c.s.*).

Foto 1. Hunzedal ter hoogte van de Anner Groenlanden, met op achtergrond bosje Buusdallen en links Leiding 2. Op de akker een groep Kleine Zwanen, november/december 1997 (R. Penninx). *Valley of the Hunze near Anner Groenlanden, with a flock of Bewick's Swans on arable land, November/December 1997.*

De Kleine Zwaan nam in de loop van de onderzochte jaren gestaag in aantal en in groepsgrootte toe: maxima in 1994/95-97/98 resp. 221, 145, 332 en 456 ex., met maximale groepsgroottes van resp. 112, 103, 180 en 321 ex. Ze werden steeds pas vanaf (begin) november voor het eerst

gezien. De aantallen bleken het hoogst in januari en/of februari. Bij strenge vorst en sneeuw verdwijnen ze naar betere oorden, bijvoorbeeld naar ZW-Nederland of Engeland. Zo werd het maximum van 456 ex. gevonden op 11 januari 1998, het laagste aantal in januari 1997, namelijk 0 (de enige wintermaand in het onderzoek waarbij ze totaal afwezig waren). In de loop van maart verdwenen de meeste Kleine Zwanen uit het gebied. In deze maand zijn geen pleistersaars op weg naar de broedgebieden waargenomen. Dit in tegenstelling tot andere plaatsen in Drenthe, waaronder meer zuidelijk gelegen plekken in de Drentse veenkoloniën. Duidelijk is dat de aantallen in het onderzoeksgebied alleen al, en dus zeker in heel Drenthe, flink hoger liggen dan tot 1980 het geval was. Van Dijk & van Os (1982) noemen nog een maximale groeps grootte van 120 ex.; in onze gegevens is dat al 321 ex.

De vogels werden in het hele gebied aangetroffen, in het begin van het winterseizoen op oogstresten van de akkerbouw (vooral aardappel en biet), in de loop van de winter steeds vaker, en aan het eind uitsluitend, op grasland. Voor de toekomst ligt hier de sleutel tot een blijvend gunstige situatie voor deze vogels. Het geschetste voedselaanbod zal zonder veel problemen gehandhaafd blijven. Mogelijk wordt zelfs het aanbod van vochtige weilanden nog groter in de geplande waterwinning- en natuurontwikkelingsprojecten. Oogstresten zullen in deze streek nog tot in lengte van jaren te vinden zijn.

De Kleine Zwaan verbleef dikwijls in kleine of grotere groepen van de eigen soort en daarin in familieverbanden. Maar ook in gezelschap van de twee andere zwanensoorten en, vooral tot halverwege het winterseizoen, ook wel samen met Kolganzen *Anser albifrons* en/of Rietganzen *Anser fabalis*. Een bijzondere 'neef' uit Amerika vertoefde in de laatste winter steeds bij de Kleine Zwanen: een Fluitzwaan *Cygnus columbianus columbianus*.

Er zijn een aantal vaste pleisterplekken in het gebied waar ze kennelijk graag komen: Aasvenen en Anner Groenlanden ten (zuid)westen van Spijkerboor, Breevenen bij Eexterzandvoort en in weilanden langs de Hunze bij de Veenhof-Gieterveen-Toreneven.

Wilde Zwaan *Cygnus cygnus*

De aanwezigheid van de Wilde Zwaan in de streek vertoonde een grillig verloop. Ze werden elk jaar gezien, maar in sterk wisselende aantallen: resp. maximaal 5, 107, 69 en 13 ex. in 1994/95-97/98 (met maximale groeps groottes van resp. 5, 80, 54 en 13 ex.). Minder dan bij de Kleine Zwaan is er sprake van groepen vaste overwinteraars. Het lijken meer vogels op de trek, hoewel verblijf over enige tijd in kleine groepen zeker voorkomt. De hoogste aantallen waren aanwezig in januari en februari 1996 (82 en 107 ex.) en in februari 1997 (69 ex.). In alle andere wintermaanden was sprake van dikwijls maar één familie (2 tot 7 ex. met juvenielen) of kleine tot iets grotere groepen (10-15 ex., en enkele groepen van 37, 54, en 80 ex.). Soms waren ze volledig afwezig, zoals in maart 1995, november 1996, januari en maart 1997, november 1997, januari en maart 1998.

De Wilde Zwanen zaten meestal in groepjes van de eigen soort, in familieverbanden. Soms ook tussen de Kleine Zwanen en Knobbelzwanen of Riet- en Kolganzen. Ze foerageerden bijna altijd op grasland. Handhaven of uitbreiden van het areaal van dit boerengrasland of tenminste van gemaaid grasland zal de aantrekkingskracht van het gebied voor Wilde Zwanen instandhouden of versterken.

Rietgans *Anser fabalis*

In dit artikel worden Taiga- *A. f. fabalis* en Toendrarietganzen *A. f. rossicus* samengenomen, tenzij anders aangegeven. De winterse aanwezigheid van de Rietgans in de Gronings-Drentse veenkoloniën is tot nu toe onderbelicht gebleven. Wellicht heeft een (te) zeer beperkt aantal waarnemingen in het verleden dat beeld bepaald. Of zou er juist de laatste jaren pas sprake zijn van substantiële groei in de presentie? Dat lijkt niet waarschijnlijk.

Behalve het beperkte aantal waarnemers zijn er nog drie factoren die het vaststellen en vergelijken van de aanwezigheid en mogelijke trends daarin door de jaren heen bemoeilijken: (a) grote aantalsfluctuaties van jaar tot jaar en binnen een seizoen door extreme weersomstandigheden. Langdurige kou, ijs en sneeuw in NO-Europa brengen bijvoorbeeld grote(re) groepen Rietganzen naar ons land, (b) buiten de maandelijkse midwintertelling kunnen zich in het gebied andere aantallen vogels ophouden, wat een verklaring is voor de verschillen tussen landelijke en lokale cijfers, en (c) het onderscheid tussen Taiga- en Toendrarietganzen is niet altijd eenvoudig vast te stellen en gebeurde dan ook niet altijd. Bij twijfel werd steeds aangenomen dat het om Toendrarietganzen ging. Dit vertekent mogelijk de cijfers van de afzonderlijke (onder)soorten.

Van Dijk & van Os (1982) geven tot 1980 maximale aantallen pleisterende Rietganzen van 500 bij Eexterveen-Gieterveen en 1000 bij de Groeve-Zuidlaardermeer. Koffijberg *et al.* (1997) komen voor 1985-94 tot de conclusie dat de Gronings-Drentse veenkolonien tot de belangrijke pleisterplaatsen in Nederland behoren van zowel de Taigarietgans (5e plaats op de rangschikking, regelmatig gemiddeld meer dan 1% (max. 1.1%) van de *flyway*populatie, gemiddeld maximum 880 ex., maximum aantal in die tien jaar: 4584 ex.) als de Toendrarietgans (2e plaats, regelmatig gemiddeld meer dan 1% (max. 2.4%) van de *flyway*populatie, gemiddeld maximum 7184 ex., maximum aantal in die tien jaar: 29.761 ex.). Het onderhavige studiegebied wordt door genoemde auteurs tot deze Gronings-Drentse veenkolonien gerekend. Het vormt daarvan ongeveer 15%. Mijn waarnemingen wijzen uit dat in dit gebied aantallen Rietganzen worden geteld die meer dan 15% bedragen van de totalen van Koffijberg *et al.* (1997) voor het hele Gronings-Drentse veenkoloniale gebied. Vreemd genoeg noemen Koffijberg *et al.* (1998) in een recentere publicatie de Gronings-Drentse veenkolonien helemaal niet meer als belangrijke pleisterplaats voor de Taigarietgans, terwijl mijn waarneming van c. 1000 Taigarietganzen op 2 januari 1998 dat wel rechtvaardigt.

We zullen de eigen cijfers over de laatste vier seizoenen in ons Drentse deelgebied eens nader bekijken (Tabel 1). Deze gegevens zijn mede verkregen op andere momenten in de wintermaanden dan de midmaandelijkse ganzen- en zwanentelling. Dat is een verklaring voor de verschillen met de vanuit SOVON (Koffijberg *et al.* 1997, 1998) gepresenteerde cijfers. Het noordelijke Hunzedal en de Drentse veenkolonien blijken een belangrijk pleistergebied te zijn voor zowel de Toendra- als de Taigarietgans in Nederland.

Tabel 1. Maximale aantal Toendra- en Taigarietganzen en Rietganzen ongedetermineerd (sp.) in het Hunzedal en aangrenzende veenkolonien in de winters van 1994/95-97/98. Tussen haakjes de maximale groepsgrootte. *Maximal number of Anser f. fabalis, A. f. rossicus and A. fabalis spp. in the study area in Drenthe in the winters of 1994/95-1997/98. Maximal flock size in brackets.*

Winter <i>Winter</i>	Toendrarietgans <i>A. f. fabalis</i>	Taigarietgans <i>A. f. rossicus</i>	Rietgans ongedetermineerd <i>A. fabalis spp.</i>
1994/95	550 (550)	400 (400)	3500 (3500)
1995/96	3000 (3000)	325 (300)	5600 (3000)
1996/97	1895 (1100)	425 (275)	2320 (1375)
1997/98	3060 (2440)	1000 (1000)	3220 (3000)

De Rietganzen werden merendeels op bouwland aangetroffen. Ze deden zich daarop vooral tegoed aan aardappel- en bietenresten, maar ook aan wintergraan en maïsstoppels. Ze werden daarnaast diverse keren op gras gezien. Aan dit voedselaanbod lijkt in de toekomst weinig te gaan veranderen. Mogelijk dat er in het Hunzedal minder landbouwareaal overblijft en dat dit de Rietganzen meer naar het veenkoloniale gedeelte zal doen trekken.

De meeste Rietganzen zaten in met Kolganzen gemengde groepen. Maar ook soortgebonden groepen kwamen vrij vaak voor. Voorts zijn allerlei combinaties van groepen, groepjes of enkelingen met andere soorten ganzen en zwanen gezien (zie ook bij Kolgans).

De maximale presenties vielen in december, januari en februari, met uitzondering van 1994 toen er in december geen Rietganzen aanwezig waren. In november en maart werden doorgaans veel kleinere aantallen of helemaal geen vogels aan de grond gezien. In deze maanden (op zijn vroegst 31 oktober, op zijn laatst 17 maart) werden Rietganzen frequenter overvliegend waargenomen. Overvliegende vogels werden ook in de drie 'volle' maanden veel gezien. Grofweg besloegen die waarnemingen eenderde van de aantallen pleisteraars. Dit betrof voedsel- en slaapvluchten, vooral van en naar het Zuidlaardermeer of verplaatsingen binnen het gebied, en (door)trek van en naar andere pleisterplaatsen in Nederland.

Kolgans *Anser albifrons*

Deze ganzensoort is naast de Rietgans in het winterse Hunzedal en omgeving de meest voorkomende vogel. Men zou haast zeggen: geen wonder als in geheel Nederland de aantallen 's winters oplopen tot 633.000 ex. (Koffijberg *et al.* 1998). In Drenthe waren het Hunzedal en de veenkoloniën in de jaren zeventig voor de Kolgans geen pleisterplaats van betekenis. Of geldt weer: er werden daar geen vogelwaarnemingen geregistreerd? Uit mededelingen van boeren in het gebied, die zowel op Kol- als Rietganzen betrekking zullen hebben, zouden namelijk andere conclusies getrokken kunnen worden! Mijn gegevens wijzen eveneens anders uit, met maxima van resp. 2000, 3512, 18.000 en 1412 ex. in 1994/95-97/98. De maximale groepsgrootte bedroeg in dezelfde periode resp. 2000, 2500, 8000 en 900 ex.

De maximale aantallen werden aangetroffen in januari en februari. Begin februari 1997 haalde een bijzonder hoge score met 18.000 ex. Hoewel er voornamelijk sprake was van doortrekkers kwamen soms al in november Kolganzen aan de grond. De eerste doortrekkers werden meestal in oktober overvliegend waargenomen. In 1998 zelfs al op 28 september! In maart werden alleen in 1996 nog pleisterende vogels aangetroffen. De laatstgenoteerde datum van overvliegende/weg-trekkende Kolganzen was ook in 1996: 30 maart.

De aantallen vertoonden door de vier jaren heen een wisselend beeld. Zeker in strenge winterperiodes zijn de aantallen behoorlijk. Voor Nederland worden de Gronings-Drentse veenkoloniën niet als belangrijke pleisterplaats van Kolganzen gezien (incidenteel >1%, gemiddeld maximum 0.5% van de *flyway*populatie; Koffijberg *et al.* 1997). Het zou op basis van onze gegevens uit een klein deel van de veenkoloniën (15%) tenminste voor de laatste jaren anders gewaardeerd moeten worden. Het gemiddelde maximum over de vier onderzoeksjaren ligt in dit Drentse deelgebied op 6250 ex. En dát is al meer dan 1% van de *flyway*populatie. Het zou aardig zijn te weten hoe de aantallen voor de totale Gronings-Drentse veenkoloniën op topmomenten uitvallen! Kolganzen zaten vaker dan Rietganzen op weilanden. Ze bleken daar te foerageren tijdens 50% van de waarnemingen waarbij de ondergrond met eventueel voedselsoort werd genoteerd (n=50). Op meestal natte landbouwgronden (met plassen en voren met water) eten ze aardappel-, bieten-, en maïsresten, groenbemesters en wintergraan. Ook voor de Kolgans geldt het Hunzedal met de aangrenzende veenkoloniën als een groot, open gebied met veel aanbod van oogstresten en gras, met veel vochtige plekken én rust. Hierdoor zal, ondanks allerlei natuur- en waterwinplannen in de toekomst, zijn aanwezigheid niet in gevaar komen.

Bijna steeds werden de Kolganzen samen met Rietganzen waargenomen. Slechts af en toe waren ze in groepen met alleen dieren van de eigen soort. Combinaties met Rietganzen en/of met zwanen en andere ganzensoorten (met name Grauwe Gans *Anser anser* en Brandgans *Branta leucopsis*) kwamen nogal eens voor. Het 'aardigste' gezelschap werd gezien wanneer er enkele Canadese Ganzen *Branta canadensis*, een Kleine Rietgans *Anser brachyrhynchus*, Nijlgans *Alopochen aegyptiacus*, Indische Gans *Anser indicus* of Roodhalsgans *Branta rusticollis* bij waren.

Binnen het gebied en van/naar de aangrenzende relevante voedselgebieden vond veel trek plaats. Ook verstoring zorgde voor veel verplaatsingen binnen de regio. De vliegrichtingen 's morgens en 's avonds duiden erop dat met name het Zuidlaardermeer als slaappleats in gebruik was.

Smient *Anas penelope*

Op de 's winters en in het vroege voorjaar vaak natte weilanden in de buurt van de Hunze verbleven 's nachts dikwijls Smienten om op het gras te foerageren. Direct aan de Hunze rustten ze en dobberden er op het water. Het waren schuwe beesten die bij de geringste verstoring verdwenen naar hun échte rustplek: het Zuidlaardermeer. Natuurontwikkeling in het Hunzedal lijkt me voor het verblijf van de Smient in het gebied een uitstekende zaak. Meer water, meer rustplekken en natte graslanden zullen aantrekkelijk voor ze zijn.

Hun aantallen wisselden in de afgelopen jaren nogal. Het eerste jaar (1994/95) werd een maximum van 200 op één dag geteld, in het tweede jaar 1381 (grootste groep 800), in het derde jaar 1000 (in één groep) en in 1997/98 maar 80. Groepen Smienten werden aangetroffen vanaf (6) september tot (14) april. Maar 1996 en februari 1997 lieten ná het invallen van dooi na een koude periode ook over een wat langere tijd de hoogste aantallen zien.

Blauwe Kiekendief *Circus cyaneus*

Het Hunzedal is een goed roofvogelgebied. Buizerd *Buteo buteo*, Torenvalk *Falco tinnunculus*, Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus*, Havik *Accipiter gentilis* en Sperwer *A. nisus* zijn er broedvogel en allemaal jagen ze er graag. Smelleken *Falco columbarius*, Slechtvalk *F. peregrinus* en Ruigpootbuizerd *Buteo lagopus* werden er in de winters van het laatste decennium ook meerdere keren gezien. Maar de meest karakteristieke, altijd aanwezige wintergast is de Blauwe Kiekendief. Meestal werd hij/zij jagend over bouwland of weiland waargenomen, soms rustend op de grond of op een paal.

Vanaf januari 1995 tot april 1998 werd de Blauwe Kiekendief 71 keer in het gebied waargenomen; 40 keer betrof het een vrouwtje of juveniel, 31 keer een mannetje. Het ging bijna altijd om solitaire vogels. Vier keer werd een tweetal gezien, overigens van alle drie de mogelijke samenstellingen qua sekse.

Maximaal waren 7-8 vrouwtjes of juvenielen en 5-6 mannetjes in het gebied aanwezig. Het noordoosten van Drenthe wordt niet genoemd als een concentratiegebied van de Blauwe Kiekendief; ook zijn er geen slaappleats aangegeven (van Dijk & van Os 1982). Van dat laatste is mij ook niets bekend. Of het Hunzegebied een extra aantrekkelijk gebied is voor deze prachtige roofvogel blijft onduidelijk. Feit is dat ze er in de winter bij horen. Er zijn geen aanwijzingen dat ze in de komende decennia van ontwikkelingen en veranderingen in dit open agrarisch cultuurlandschap nadelige gevolgen voor hun verblijfsmogelijkheden zullen ondervinden.

Blauwe Kiekendieven waren elke winter vrij lang in het gebied aanwezig. De vogels arriveerden in oktober-november. De vroegste waarneming was 23 september. In december, januari en februari was waarschijnlijk sprake van een vaste bezetting met winterterritoria. Alleen in de strenge koudeperiode tussen half januari en half maart 1996 werd geen enkele Blauwe Kiekendief waargenomen. De vogels vertrokken in (eind) maart-begin april naar hun Nederlandse (Waddeneilanden) of Fenno-Scandinavische broedplaatsen. De laatste waarneming was 16 mei.

Goudplevier *Pluvialis apricaria*

Van de steltlopers trok de periode buiten de broedtijd slechts enkele soorten in grotere hoeveelheden naar het Hunzedal. In de veenkoloniën is het helemaal minimaal en is alleen de Kievit talrijk. Bij de steltlopers die buiten de broedtijd in aardige hoeveelheden in het Hunzedal zitten, horen Watersnip *Gallinago gallinago*, Kievit *Vanellus vanellus*, Regenwulp *Numenius phaeopus* en Goudplevier.

Al uit 1975-80 is bekend dat het Hunzedal interessant is voor pleisterende Goudplevieren (van Dijk & van Os 1982). Van de Drentse winter- en trekvogels van die soort ($n=22.100$) werd toen 22% in het Hunzegebied waargenomen. Hoe de provinciale verhoudingen nu liggen, is me niet bekend. Zeker is dat de Goudplevieren de laatste jaren nog in groten getale tijdens de trek het Noord-Drentse Hunzegebied aandeden.

Het vertrek in het voorjaar viel in de vier winters 1994/95-97/98 tussen de vroegste datum van 15 februari (1997) en de laatste datum van 29 april (1995). In de drie najaren van 1996-98 werden de eerste Goudplevieren gezien tussen 2 oktober en 19 november.

De voorjaars trek leverde meer waarnemingen van groepen Goudplevieren op dan de najaars trek: resp. 30 (waarbij twee keer een individu en een keer een overvliegende groep van 350) over vier jaar en 9 over drie jaar. Ook waren de 27 (pleisterende) voorjaarsgroepen groter. Ze varieerden tussen de 1 en 1700 ex. (gemiddeld 363 ex.; 1 ex. op 13 januari 1996 werd niet in berekening opgenomen). De negen najaarsgroepen bevatten tussen de 50 en 310 ex. (gemiddeld 118 ex.). Groepen Goudplevieren werden vaak samen met groepen Kieviten gezien.

Bijna alle genoemde gegevens komen goed overeen met het beeld dat in van Dijk & van Os (1982) werd gegeven. Maar op het punt van de groepsgrootte werd voor de Goudplevier een duidelijk verschil tussen beide perioden opgemerkt (Tabel 2).

Tabel 2. Procentuele verdeling naar groepsgrootte van Goudplevieren in Drenthe in 1975-80 en Noordelijk Hunzedal in 1995-98. *Flock size (%) of Golden Plovers in Drenthe in 1975-80 and northern Drenthe in 1995-98.*

Groepsgrootte <i>Flock size</i>	1-5	6-10	11-25	26-50	51-100	>100
Drenthe 1975-80 ($N=40.000$ ex.)	24	12	20	17	12	15
Noordelijke Hunzedal 1995-98 ($N=10.170$ ex.)	5	0	0	13	15	67

De grotere groepen in het noordelijke Hunzedal duiden op de aanwezigheid van voorkeursplekken in de weidegebieden ten westen van de Hunze, speciaal het Annermoeras en de Anner Groenlanden-Breevenen en verder zuidoostelijk bij de Veenhof.

Zolang het de Goudplevier zo goed blijft gaan als momenteel het geval is, zullen we deze vogels wel in het Hunzedal houden. Ten aanzien van de geschiktheid van hun voorkeursbiotoop zijn er geen ongunstige ontwikkelingen te verwachten, eerder het tegendeel.

Regenwulp *Numenius phaeopus*

Elk jaar pleisterden tijdens de voorjaars trek Regenwulpen in het Hunzedal. Ze zochten vooral de graslanden op, maar werden ook op bouwland aangetroffen. Erg veel waren het er niet, en uit onderzoek bleek dat de trend in Drenthe afnemend is (Venema 1997). Daarbij lag er nog een ander onderzoeksfeit, namelijk dat de Regenwulp toch al meer een trekvogel van de noordwestelijke helft van Drenthe was (van Dijk & van Os 1982). Dus een echt goed regenwulpgebied is het Hunzedal niet.

In 1995 werd in twee centrale atlasblokken in het kader van het WAD-regenwulpenonderzoek gericht gezocht naar Regenwulpen. In dat jaar was de eerste waarneming van voorjaars trek op 17 april, de laatste op 9 mei. Zowel overvliegende als pleisterende vogels werden waargenomen. In totaal betrof het 29 waarnemingen. De grootste groep aan de grond was 60, de kleinste 1, gemiddeld 18 vogels. De zomertrek naar Afrika leverde geen vogels aan de grond op, wel drie groepen van onbekend aantal overvliegend tussen 14 en 18 augustus.

In de laatste drie jaren werd in de trekperioden niet gericht gezocht en kwamen de waarnemingen alleen uit het centrale deel van het gebied, de Anner Groenlanden en de Breevenen. In die jaren werd tussen 17 april en 21 mei en tussen 4 juli en 22 augustus nog trek van Regenwulpen

waargenomen, totaal 15 groepen, zowel aan de grond als overtrekkend (groeps-grootte minimaal 1, maximaal 35, gemiddeld 16 ex.).

Veldleeuwerik *Alauda arvensis*

Van de door hun grootte wat minder opvallende vogels van het open cultuurlandschap van het Hunzedal en de veenkoloniën is de Veldleeuwerik behalve als broedvogel ook als trek- en wintervogel goed vertegenwoordigd. Daarnaast bleek agrarisch gebied aantrekkelijk voor trekkende en soms overwinterende Graspiepers *Anthus pratensis*, Kramsvogels *Turdus pilaris*, Spreeuwen *Sturnus vulgaris* en Kneuen *Carduelis cannabina*. Graspieper en Kneu voelden zich thuis in het gras-, kruiden- en bosjesrijke waterwingebied van de Waterleiding Maatschappij Drenthe, aansluitend op het SBB-reservaat de Duunsche Landen. Van beide soorten werden groepen tot 150-200 ex. gezien.

Van september tot maart varieerde de aanwezigheid van de Veldleeuwerik met de temperatuur. Ze gingen voor sterke vorst op de vlucht. Meestal werden ze in groepen van 1-600 ex. (maximum op 16 maart 1996 bij de Veenhof) op diverse soorten landerijen gezien. De groeps-grootte nam in de loop van de vier jaar af. In januari 1995-98 werden maxima in halve atlasblokken geteld van resp. 431, 350, 158 en 150 ex. De beperkte gegevens geven de indruk dat het de laatste jaren minder werd met de aanwezigheid en de grootte van de groepen. Dit spoort met geluiden die daarover de laatste paar jaren in de vogelonderzoekswereld naar voren komen. Als die trend zich de komende jaren doorzet, denk ik dat het ook in het onderzoeks-gebied een teken van een totale achteruitgang is. Over de kwaliteit van het gebied voor de soort heb ik weinig twijfels, maar alleen degelijk meerjarenonderzoek kan hierover meer zekerheid leveren.

Sijs *Carduelis spinus*

Op enkele plaatsen in het gebied is er buiten de broedtijd sprake van een aantrekkelijk voedsel-aanbod voor deze zaadeters. Dat zijn vooral de plekken waar elzen en berken voorkomen. In wezen is het Hunzedal voor de elzen en dus voor de Sijs een uitgelezen (vochtig) gebied, maar veel van de elzen zijn met de schaalvergroting ten behoeve van de landbouw verdwenen. In houtwallen op de overgangszone naar de Hondsrug en in ruilverkavelingsbosjes is de situatie nog of weer goed. In de toekomst zal het Hunzedal ongetwijfeld aan aantrekkingskracht winnen. Een goed voorbeeld van een elzenlaan waar in najaar en vroege voorjaar veel Sijzen, maar ook vaak (tot 150 ex.) grote groepen Putters *Carduelis carduelis*, en soms Kepen *Fringilla montifringilla* (max. 40) en Barmsijsen *Carduelis flammea* (max. 60) werden gezien, is langs het fietspad op de Duunsche Landen.

De wintertellingen in januari 1995-98 geven een goed idee van de maxima op kwartblokniveau: resp. 19, 340, 80 en 92 ex. De groeps-grootte van trekkende en overwinterende Sijzen lag tussen 1 en 150 ex.

Geelgors *Emberiza citrinella*

WAD-januari-wintertellingen en losse waarnemingen wezen uit dat de Geelgors ook graag buiten de broedtijd in het Hunzegebied vertoeft. Op basis van mijn summiere gegevens ontstond de indruk dat er sprake is van toename. Ook als broedvogel neemt de Geelgors er trouwens toe! Groepjes hingen vaak rond in de verspreid voorkomende bosjes, maar ook op de akkers. De maxima per kwartblok in januari 1995-98 waren resp. 66, 108, 40 en 133 ex., met een groeps-grootte van 2 tot 100 ex.

Discussie

De recent verzamelde waarnemingen van niet-broedvogels geven aan dat het Noord-Drentse Hunzegebied en de aansluitende Drentse veenkoloniën voor veel soorten interessant zijn. Dat geldt vooral voor enkele ganzen- en zwanensoorten. Hun aantallen, en daarmee de betekenis van dit gebied, zijn in Drents en landelijk opzicht tot op heden onderbelicht gebleven. Het is de moeite waard hier meer bekendheid aan te geven. Temeer daar er veel over veranderingen in het gebied gedacht en gesproken wordt. Dan dient men alert te zijn als vogelliefhebber.

De ontwikkeling om delen van het Hunzedal, met name grote gebieden langs de Hunze, terug te geven aan de natuur gaan door, langzaam maar zeker. De Provincie en de lokale overheden, de Stichting Het Drentse Landschap, de Waterleiding Maatschappij Drenthe en, wat zwaar telt, ook landelijke en bovenationale financieringsbronnen tonen grote belangstelling voor natuurontwikkeling in het Hunzedal. Het gebied wacht een nieuwe toekomst. De huidige niet-broedvogel-/wintervogelwereld bleek alleszins de moeite waard en verdient bij de plannen betrokken te worden. Van de geplande 'natuurbouw' zal de besproken vogelwereld in het algemeen positieve gevolgen ondervinden. Daar waar grootschalige veranderingen in het boerenland plaatsvinden, zullen er voor soorten die juist van de landbouw profiteren negatieve gevolgen zijn. De voorname zijn, over het hele behandelde gebied bezien, echter niet van dien aard dat voor grote schade in de boeiende winterse vogelwereld in het Hunzegebied gevreesd moet worden.

Dankwoord

Ik ben dank verschuldigd aan de leveranciers van extra gegevens: Albert Bartelds, Erwin Goutbeek en Harold Steendam. Extra dank gaat uit naar mijn compagnons in het veld: Herman Grooters en Trinet Hansen. En aan de laatste bovendien voor het gunnen van al die uren die ik thuis met dit 'klusje' bezig was.

Summary: Wintering birds in the valley of the Hunze and in the northern peat district in Drenthe.

In an area of c. 9000 ha in northern Drenthe, wintering birds were censused during 1994/95-1997/98. Large-scale arable fields (mainly potato and sugarbeet) in the peat district are bordered by mixed arable land and grasslands in the valley of the Hunze. This area is attractive for a number of wintering species, notably Mute Swan (up to 80% of the wintering population of Drenthe), Bewick's Swan, Bean Goose (both *fabalis* and *rossicus*) and White-fronted Goose. Numbers and maximal flock size of Bewick's Swans increased during the study period, highest totals being recorded in January and/or February. In early winter, the birds fed on left-overs on arable land, changing to grassland in the course of the winter. Most Bean Geese fed on arable land. Compared to the 1970s, numbers seemed to have increased in the mid-1990s, but the area used to be underrecorded. The peat district in Groningen and Drenthe belongs to the top five localities for wintering Bean Geese in The Netherlands. Numbers of White-fronted Geese are highest during periods of severe frost, when up to 1% of the flyway population may feed on arable land.

Smaller numbers of Golden Plovers (mainly in spring, with up to 1700 birds), Whimbrels (up to 60 in one flock) and Skylarks (in January 1995-98 maximum of resp. 431, 350, 158 and 150 birds/1250 ha), Siskins and Yellowhammers (maximal winter flock size of 100) also highlight the importance of this area.

Literatuur

- Beekman J.H. & Laubek B. 1997. Nieuwe populatieschattingen Kleine Zwaan *Cygnus bewickii* en Wilde Zwaan *Cygnus cygnus* op basis van internationale telling in 1995. SOVON Nieuws 10(4): 7-8.
- van Dijk A.J. & van Os B.L.J. 1982. Vogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- Koffijberg K., Voslamber B. & van Winden E. 1997. Ganzen en zwanen in Nederland. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Koffijberg K., Beekman J., van den Bergh L., Berrevoets C., Ebbinge B., Haitjema T., Philippona J., Prop J., Spaans B. & Zijlstra M. 1998. Ganzen en zwanen in Nederland in 1990-95. Limosa 71: 7-32.
- Koffijberg K. 1998. Eerste resultaten van ganzen- en zwanentellingen in 1996/97. SOVON Nieuws 11(2): 5-6.
- Nienhuis J. 1996. Foerageergebieden van Aalscholvers *Phalacrocorax carbo* in Drenthe en Groningen. Drentse Vogels 9: 1-6.
- Penninx R. 1996. Broedvogels in het Hunzedal. Drentse Vogels 9: 56-62.
- Penninx R. & Vos A. 1997. De Duunsche Landen aan de Hunze. Uitgave IVN Zuidlaren.
- Venema P. 1991. De Aalscholver *Phalacrocorax carbo* in Drenthe. Drentse Vogels 4: 1-8.
- Venema P. 1997. Pleisterende Regenwulpen *Numenius phaeopus* in Drenthe in 1980-95. Drentse Vogels 10: 37-49.
- de Vries Y., Plantinga O. & van Dijk A.J. 1997. Het broedbestand van de Blauwe Reiger *Ardea cinerea* in Drenthe in 1988-96. Drentse Vogels 10: 3-7.

Adres: Vlouwakkers 41, 9468 HE Annen.

